

Elis Yayınları: 102

© Ankara Okulu Basım Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Düşünce Tarihinde Tanrı'nın Özgürlüğü Sorunu/Dr. İsmail Şimşek

Editör

Doç. Dr. Mehmet VURAL

Ofset Hazırlık

Zeynep ÖZGER

Dizgi

Ankara Dizgi Evi

Kapak

Elis

Baskı, Cilt, Kapak Baskısı

SAGE Yayıncılık Ltd. Şti.

Birinci Basım

Mayıs 2017

ISBN: 978-605-9513-05-0

Elis Yayınları

Şehit Mehmet Baydar Sokak No: 2/A Maltepe/Ankara

Tel/faks: (0312) 341 06 90

web: www.ankaraokulu.com

e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com

Düşünce Tarihinde Tanrı'nın Özgürlüğü Sorunu

Dr. İsmail ŞİMŞEK

Elis Yayınları
Ankara 2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
-------------------	----------

GİRİŞ.....	13
Düşünce Tarihinde Genel Özgürlük Yaklaşımları	13
Bağdaşmazcı Özgürlük Anlayışı	17
Katı Belirlenimcilik	17
Libertarian Özgürlük Yaklaşımı	23
Kayıtsızlık ve Kendiliğindenlik Özgürlüğü	28
Bağdaşmacı Özgürlük.....	33

BİRİNCİ BÖLÜM

İRADE ÖZGÜRLÜĞÜ	45
Tanrısal İradenin Özgürlüğü Sorunu	47
Bilgi-İrade İlişkisi ve Özgürlük Sorunu.....	94
Tanrısal Yetkinlik ve Özgürlük Sorunu	108
Mümkün Dünyaların En İyisi Düşüncesi ve Tanrı'nın Özgürlüğü Sorunu	110
Olandan Farklı Olanı İrade Edebilme Özgürlüğü.....	145

İKİNCİ BÖLÜM

EYLEM ÖZGÜRLÜĞÜ	191
Antik Yunan Düşüncesinde Tanrı'nın Eylem Özgürlüğü.....	191
Hristiyan Batı Düşüncesinde Tanrı'nın Eylem Özgürlüğü.....	221
İslam Düşüncesinde Tanrı'nın Eylem Özgürlüğü.....	253
İllet-Fail İlişkisi Bağlamında Tanrı'nın Eylem Özgürlüğü	271

SONUÇ	283
--------------------	------------

KAYNAKÇA	291
-----------------------	------------

DİZİN	301
--------------------	------------

ÖNSÖZ

İnsan; doğası gereği akıllı, düşünen, sorgulayan, gerçekleştirdiği veya gerçekleştirmediği eylemlerini gerekçelendirebilen varlıktır. Varlık sahasına çıktığı andan itibaren doğası gereği öncelikle kendini, ilgi ve algı alanına giren her varlığı, idrak ettiği her şeyi sorgulamaya başlamıştır. “Ben kimim? Neyim? Nereden ve nasıl geldim? Varlık sahasındaki yerim neresidir? İçinde yer aldığım bu evren nasıl oluşmuştur?” gibi birçok soruyla meşgul olmuş, kendi bilgi birikimi çerçevesinde cevaplar üretmeye çalışmıştır. Her soru ve beraberinde gelen her cevap birikimsel bir şekilde sonraki dönemlerde çeşitli bilimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bilinç ve inanç dünyasının gelişmesiyle Tanrı-evren-insan ilişkisi, modern toplumların oluşmasıyla devlet-toplum-birey ilişkisi gibi derinlikli konular ortaya çıkmış, çeşitli düşünce sistemleri oluşmuştur. Tüm bu konular içerisinde belki de üzerinde en çok konuşulan, düşünülen, tartışılan ise Tanrı ve özgürlük kavramlarıdır. Hemen hemen hiçbir topluluk yoktur ki şu ya da bu şekilde düşünce sistemlerinde bir tanrı kavramına ve özgürlük konusuna yer vermemiş olsun. Bununla birlikte her ne kadar özgürlük sorunsalı özellikle modern toplumların oluşmasıyla birlikte tartışılan konular arasında çok daha fazla yer alsa da kaynağı itibarıyla onu insanın varlık sahasına çıkmasına kadar götürebiliriz. Bu açıdan baktığımızda Tanrı ve özgürlük konusu düşünce tarihinin en kadim konularından olup günümüzde de en çok tartışılan meselelerdendir.

Düşünce tarihinde Tanrı, çeşitli toplumlarda farklı şekillerde kabul edilse de en genel şekli ile özellikle de teistik düşünce sistemlerinde her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, mutlak iyi bir fail olarak nitelendirilmektedir. Her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, mutlak iyi bir failin eylemde bulunma şekli, eylemlerinin nedeni, iradesi, eylem ve iradesini belir-

leyen, etkileyen, sınırlayan (ki bu sınırlama ister harici, ister kendisinin diğer nitelikleri tarafından olsun) bir şeyin olup olmadığı onun özgürlüğünü oluşturmaktadır. Bu nedenle öncelikle yapılması gereken şey özgürlüğün mahiyetini, konusunu, tanım ve çeşitlerini açıklamaktır. Çünkü herhangi bir failin ya da varlığın özgür olup olmadığının değerlendirebilmesi, özgürlüğün mahiyetin ne olduğunun, düşünce tarihinde tartışılan konularda bu kavramla neyin kastedildiğinin iyi bilinip anlaşılmasıyla mümkündür. Zira böyle bir durumda failin eylemde bulunurken özgür olup olmadığı daha anlaşılır hale gelecektir.

Her şeyden önce teist bir düşünür olarak Tanrı'nın özgürlüğü konusunu ele almanın çok zor bir iş, aynı zamanda metafiziksel bir problem olduğunun farkındayız. Konu düşünce tarihinde bizim ele aldığımız metot ve yöntemle filozof ve teologlar arasında tartışılmasa da özellikle onların varoluşa yönelik fikirleri bizim açımızdan bugün var olan çeşitli özgürlük yaklaşımları temelinde sistemli bir şekilde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Sonuçta düşünce tarihinde bu konu ile ilgili olarak hangi filozof veya teolog ne söylerse söylesin, biz bu düşünürlerin görüşleri temelinde konuyu nasıl açık-larsak açıklayalım, Tanrı'nın özgürlüğü ile ilgili tartışma ve çözüm önerileri matematik ve fen bilimlerindeki gibi bilimsel bir problemin çözümü şeklinde olmayacaktır. Bu, aslında konunun içerisinde yer aldığı sosyal bilimlerin doğası gereğidir. Çünkü sosyal bilimlerin temel özelliği herhangi bir konuda bilimsel bir sonuç içerecek şekilde tam bir hakikate ulaşmanın imkânsız oluşudur. Ancak insanın varlığı ile başlayan süreçte hiç kimse metafiziksel konularda hakikate tam olarak ulaşmamasına rağmen yine de herkes, özellikle de filozof ve teologlar onu aramaktan vazgeçmemiştir. Bu nedenle her filozof ve teolog var olan şeylerin doğası hakkında az ya da çok bir şeyler söylemiştir. Sonraki dönemlerde tarihsel süreç içerisinde az veya çok, söylenenlerin bir araya gelmesi ile varoluşa yönelik bizi aydınlatacak birçok bilgi elde edilmiştir. Bunun gibi zor bir teolojik mesele olan bu konu, düşünce

tarihinde konuyla ilgili olarak fikirleri ile öne çıkmış filozoflar açısından ele alınıp değerlendirmeye tam olarak çözülemeyecektir. Tabiatı gereği sonraki çalışmalar açısından da halledilmiş mesele olmayacaktır. Ancak yapılan her çalışma konuya farklı açı, farklı bir yön, yeni bir bilgi katacağından bizim de amacımız bu konu hakkında alana yorum, düşünce ve değerlendirmelerle katkı sağlamaktır.

Bilindiği gibi aslında Tanrı'nın özgürlüğü sorunu temel olarak onun diğer varlıklarla olan ilişkisinin ne zaman, nasıl başladığı ve aynı zamanda varlıkla kurulan bu ilişkinin niteliğine dayanmaktadır. Bu yönüyle Tanrı'nın kendisi dışındaki varlıkla ilk ilişkisinin bir zorunluluk sonucu mu, yoksa ezeli varlık olarak kendi irade ve isteği ile başlattığı bir ilişki mi olduğu çalışmamızın temelini oluşturacaktır. Ayrıca Tanrı'nın varlıkla olan ilişkisinin ne zaman başladığı, bu ilişkinin ezeli mi olduğu, eğer varlıkla ilişkisi ezeli olmayıp daha sonraki bir anda, belirli bir zamanda başladıysa Tanrı'yı bu ilişkinin başlamasına nedenleyen bir durumun olup olmadığı, varlıkla ilişkiyi nedenleyen şeyin Tanrı'yı zorunlu kılıp kılmadığı, Tanrı'nın varlıkla ilişki kurduğu bu evrenin yaratıldığı şeklinden başka bir tarz ve biçimde yaratılma imkânının olup olmadığı gibi daha birçok sorunun cevabı çalışmamızda ele alınıp değerlendirilecektir. Dolayısıyla konumuz açısından özgürlük, Tanrı-yaratma ve Tanrı'nın nitelikleri temelinde irade, kudret, seçme, tercih, seçim ve tercihi etkileyen nedenlerin önselliği ve bu önselliğin ardını zorunlu kılıp kılmadığı anlamında daha çok metafiziksel açıdan ele alınacaktır.

Esasta konunun iki boyutu vardır. Birincisi failin alternatif seçenekler arasından hangisini tercih edeceğine dair irade özgürlüğü; diğeri ise seçenekler arasından tercihinin gerçekleştirme aşaması olan eylem özgürlüğüdür. Bizde çalışmamızı bu temelde, giriş ve iki bölümden oluşturduk. Giriş bölümünde ana konuya geçmeden önce meselenin daha iyi anlaşılması için özgürlük kavramının mahiyeti, çeşitleri ve failin edimlerinin özgür bir şekilde gerçekleştiğini ifade etmek için gerekli şartların neler olduğunu birçok farklı düşünürün

görüşleri açısından ele alıp değerlendirdik. Bölümlerin ayrılmasını ise belli bir sistematik üzerine yaptık. Çünkü failin özgürlüğü neticede ortaya koymuş olduğu eylemle ilgilidir. Ancak eylem gerçekleşmeden önce, failde fiiline yönelik bilgi, irade vb. birçok nitelik etkindir. Çünkü eylem bilgi, irade ve kudretle oluşur. Yani süreç fail açısından bilme, irade etme ve kudretle gerçekleştirme şeklinde işlemektedir. Bu nedenle her şeyi bilen, irade ve kudret sahibi varlığın özgürlüğü konusunu tartışacaksak öncelikle failin eylemine yönelik bilgisini, daha sonra bu bilgisine göre irade etmesini ve neticede de mümkün alternatif seçenekler arasından tercih etmiş olduğu seçeneği gerçekleştirme aşaması olan eylem özgürlüğünü ele almak gerekir. Dolayısıyla bizde, birinci bölümü eyleme yönelik bilgi ve irade sürecini içeren aşamayı anlatmak için 'Tanrısal İradenin Özgürlüğü' konusuna ayırdık. Her ne kadar bilgi, iradeden önce olsa da eylemle ilgili olarak irade anlaşılmadan bilgi ile ilişkisinin anlaşılamayacağını düşündüğümüzden önce irade özgürlüğünü, sonra bilgiyle ilişkisini değerlendireceğiz. Bu bölümde yine, tanrısal yetkinlik ve irade ilişkisinden hareketle 'Mümkün Dünyaların En İyisi' düşüncesini, tanrısal yetkinliğin alternatif seçeneklerden iyi olanın dışında bir başkasını tercih etmesini engelleyip engellemediğini, iynin çelişği olan kötü bir eylemi irade edip edemeyeceğini Tanrı'nın özgürlüğü açısından ele alacağız.

Sonraki bölümde ise konunun ikinci boyutunu oluşturan Tanrı'nın eylem özgürlüğüne yer vereceğiz. Eylem özgürlüğü Tanrı'nın yaratmasıyla doğrudan ilişkili olduğu için Antik Yunan düşüncesinden başlayarak İslam düşüncesine kadar öne çıkmış filozof ve teologların varoluşa dair düşüncelerini temel özgürlük yaklaşımları açısından ele alacağız. Bilindiği gibi varoluşa yönelik en temelde klasik teistik düşüncede yer aldığı şekliyle yoktan yaratma (*ex nihilo*) ve Plotinus'tan İslam filozoflarına kadar süre gelen feyezana şeklindeki farklı biçimlerde de olsa sudür teorisi olmak üzere iki yaklaşım söz konusudur. Çalışmamız, düşünce tarihi açısından tüm filozofların değil benzer kategorik düşünceleri içerenler arasından dü-

şüncesi ile tarihsel süreçte yer etmiş olanların görüşlerini içerecektir. Zira tüm teolog ve filozofların görüşlerine yer verme takdir edilecektir ki böyle sınırlı çalışmanın alanını aşacak ciltler dolusu eserler gerektirir. Bu nedenle İslam düşüncesi açısından yoktan yaratma teorisi bağlamında Tanrı'nın varlıkla ilişkisi Gazâlî'nin görüşleri temelinde değerlendirilirken, feyzan şeklindeki yaratma teorisi İslam filozofları dediğimiz İbn Sînâ ve Fârâbî'nin görüşleri esas alınarak failin özgürlüğü açısından tartışılacaktır. Diğer taraftan benzer şekilde Batı düşüncesi açısından yoktan yaratma teorisi için Augustine ve Aquinas'ın düşüncelerine zaman zaman yer verilirken, bu düşüncelerin karşısında da Spinoza'nın öğretileri ele alınacaktır. Bununla birlikte konumuz boyutuyla elbetteki hem İslam düşüncesinin hem Batı Hristiyan düşüncesinin şekillenmesinde önemli etkisi olan Antik Yunan düşüncesine de değinilecektir. Ayrıca yeri geldikçe düşünce tarihinde konumuzu aydınlatabilecek, farklı bakış açısı sunacak diğer tüm teolog ve filozofların görüşlerine de atıfta bulunulacaktır.

Son olarak çalışma boyunca desteğini hiç esirgemeyen sevgili eşime, görüş ve düşünceleriyle katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Tuncay İmamoğlu, Prof. Dr. Vahdettin Başcı ve Prof. Dr. Ruhattin Yazzoğlu'na, kıymetli meslektaşım Dr. İsmail Yılmaz'a teşekkürü bir borç bilirim.

2017

İsmail ŞİMŞEK